

KRISTINA ÖHMAN

Billigt blask och pipbloss

Om rökning och alkoholförtäring i Starlets serier

Mellan åren 1966–96 gavs tidningen *Starlet* ut i Sverige, med en läsarkrets som till största delen utgjordes av tjejer i 10–14-årsåldern. De flesta av tidningens sidor bestod av serier – fristående berättelser av olika genrer, skrivna och illustrerade av olika författare och tecknare, tryckta i svartvitt. Den här artikeln handlar om ett särskilt motiv i *Starlet*serierna: skildringen av alkoholförtäring och rökning. Ibland står dessa i centrum i serien, men oftast är konsumtionen ett inslag som inte kommenteras, utan ingår som ett slags rekvisita. Rökningen och alkoholens främsta funktion är då dess symbolvärde, där bruket konnoterar någonting särskilt – en position, en egenskap, eller en händelse. Rökning och alkohol förekom löpande i *Starlets* serier, och i denna artikel diskuteras ett material insamlat från en drygt 25 år lång period (1968–1994). Materialet utgör inte samtliga förekomster av tobak och alkohol i *Starlets* serier, utan är exempel från en större korpus. Jag diskuterar här äcklet som en känsla och en reaktion på ett gränsöverskridande beteende, och vilken funktion den kan ha fyllt i serierna. Att någonting beskrivs som ”äckligt” innebär här att det framkallar en känsla av avsmak och aversion hos utomstående. Med avstamp i socialantropologen Mary Douglas smutsbegrepp, och förståelsen av smuts

som ett brott mot ordning och därmed en gränsöverskridning, har jag för avsikt att utforska hur denna överskridning är kontextuellt beroende. Vad gör rökandet och alkoholen i *Starlets* serier, och med vem? Douglas (1966/2001; 1975) menar att äckel är en reaktion på *smuts*, och smuts är i sin tur något som är på fel plats. Ingenting är smutsigt i sig själv, objektet blir smutsigt när det lyfts ur sin vedertagna kontext in i ett annat sammanhang (Douglas 1966/2001:2, 37; Ehn & Löfgren 2001:56f; Frykman & Löfgren 1979:135).

Fest efter veckans slit

Men vilken alkohol- och tobakskonsumtion är det som reageras på med äckel i *Starlet*? Man kan börja med att vända sig till det bruk som klassas som normalt, det som utgör en baslinje att förhålla sig till. I *Starlets* serier finns under hela utgivningsperioden flera sammanhang där alkoholkonsumtion framställs positivt. I dessa fall markerar alkoholen en behaglig situation, och/eller en överordnad position hos den som förtär den. Detta synliggörs i nedanstående exempel från serien "Ingen är som du" (1972). En man och en

Bild 1. "Ingen är som du" (1972).

kvinnan har precis börjat dejta, och läsaren får se utsnitt från paret träffar. I bildelementet längst till vänster tycks paret vara på dansrestaurang, och medan de dansar tätt intill varandra syns i förgrunden ett halvfullt glas.

I den mittersta scenen skildras mannen och kvinnan på restaurang, och medan han håller hennes händer står en ishink med (förslagsvis) champagne, samt två glas, på bordet. Alkoholen kommenteras inte i texten, men genom bilderna framställs den som ett återkommande inslag i de speciella tillfällena som paret romantiska möten tycks utgöra. På träffen som skildras längst till höger är mannen och kvinnan på en djurpark och vid detta tillfälle förekommer ingen alkohol i bilden. Det är tydligt att den hör till ett särskilt sammanhang – en restaurang är en plats där deras träff kan anta en högtidligare form än på en djurpark, och champagneflaskan konnoterar en firande stämning i uppvaktningen. Vid den här tiden publicerade *Starlet* brittiska serier som hade översatts till svenska, men på grund av dess frekventa förekomst i flickrummen är det likväl intressant att ställa den mot den svenska samtidens alkoholpolitik. Samma år som ”Ingen är som du” publicerades i *Starlet* infördes en åldersgräns på 18 år för alkoholserving och -inköp i Sverige, och året innan hade Systembolagets kampanj ”Spola kröken” lanserats. Båda dessa insatser hade syftet att minska den svenska ungdomens alkoholförtäring. Åldersaspekten i alkoholkonsumtion blev senare mer uttalad i *Starlet*, som i följande exempel från serien ”Skrockfulla Sandra och skeptiske Stene” (1992), där alkohol konsumeras i hemmet (bild 2).

I scenen skildras två vuxna och två ungdomar runt ett middagsbord. Berättarrösten förklarar: ”På fredagarna var det extra festligt hos Stene. Vit duk på bordet, tända ljus, god mat och vin till dom vuxna.” De vuxna firar arbetsveckans slut med vin till maten – mitt på bordet står en vinflaska, och de två vuxnas glas är halvfulla med mörk vätska. Ungdomarnas glas innehåller i stället ljus dryck – kanske mjölk eller vatten. En av de vuxna understryker att festligheten är en belöning ”efter veckans slit”. I texten framgår att fredagarna alltid är lite ”extra festlig[a]” i familjen, vilket indikerar

Bild 2. "Skrockfulla Sandra och skeptiske Stene" (1992).

en förståelse för att vin inte konsumeras på vardagar. Det ordnade alkoholdrickandet är därmed en fritidspraktik, den manifesterar helgens och ledighetens inträde. Dessa två exempel visar hur all alkoholförtäring som skildras i *Starlets* serier inte är att förstås som negativt laddad, utan att den i vissa kontexter snarare markerar ett slags högtidlighet, hemmavid såväl som på lokal. Den positivt laddade alkoholen är omgärdad av gränsdragningar mellan arbete och fritid, uppvakning och vardag, vuxen och ungdom. På andra sidan gränsen förstås den desto oftare som problematisk och äcklig. Alkoholkonsumtionen är således också en rituell praktik, som upp- rättar och markerar gränser och övergångarna mellan dessa.

Den alkoholmissbrukande underklassen

En annan gräns som framträder med tobaken och alkoholen är den mellan klasspositioner. Medel- och överklass dricker årgångsvin och champagne i goda, och lika förmögna, vänners lag, medan arbetarklassen konsumerar öl och billigare vinpavor. I bild kombineras det senare inte sällan med ett ovårdat utseende: slitna eller smutsiga kläder, otvättat hår, skäggstubb och rökslöjor från den ständigt pågående cigarrettrökningen, som för att signalera att det äckliga drickandet går hand i hand med den smutsiga kroppen och andra ovårdade beteenden. Det är genom klasspositionen som det äckliga rökandet och drickandet manifesteras som tydligast: det utförs i synnerhet av arbetarklassen. Bilden av medelklassen som kapabel till måttfull konsumtion diskuteras av Alison Winch (2013:23), samt Beverley Skeggs (2000:135, 160), där fetma har förståtts som en arbetarklassens disposition. Deras matvanor har ansetts tyda på bristande självdisciplin och viljestyrka. *Starlet*serierna följer ett liknande narrativ i fråga om tobak och alkohol – medelklassen blir aldrig full och kräks, medelklassens rökning är måttfull och de behöver inte ägna sig åt rökavvänjning. Hotet om den beroendeframkallande konsumtionen är med andra ord kontextberoende.

Arbetarklassens konsumtion är mer kopplad till kroppen, inte minst genom följdhandlingar som hosta, illamående och kräkning. Omåttligheten och resultatet av den bristande kontrollen bevitnas med avsmak (bild 8), eller förfasas över (bild 15). Här förstås konsumtionen som ett smutsigt normbrott, då den inte fogar sig i den accepterade strukturen gällande sociala beteenden. Ovan (bild 1–2) visas hur medelklassens konsumtion associeras med nöje, elegans och välbehag, men när arbetarklassen konsumerar alkoholhaltiga drycker kan praktiken få en annan laddning som möts med olust, oro och känsla av äckel.

Alkohol- och tobaksmisbrukare i *Starlets* serier kan vara män såväl som kvinnor. Exempel på detta återfinns i två serier från 1978 respektive 1983: I serien ”En julsaga” (1978) följer läsaren hemlöse Tor som spenderar sitt socialbidrag på sprit. När han en snöig vinterdag blir inbjuden av en främmande tjej, Malin, att fira jul tillsammans

med henne och hennes medelklassfamilj har han för avsikt att använda sitt socialbidrag till bad och rena kläder, för att vara ren och snygg till bjudningen. Trots sina goda föresatser köper han alkohol i stället, och "[super] upp vartenda öre i rädslan för kylan och ensamheten", och tillbringar resten av serien i samma yttre skick. Att han går omkring otvättad och orakad i smutsiga kläder påminns läsaren om vid ett flertal tillfällen, som när han väljer att köpa en totemask för att dölja sin "orakade nuna bakom". Malins lillebror beskriver senare Tor som "jätteskägig och smutsig". Tors ovärdade yttre speglar inte ett fult beteende, men den smutsiga kroppsligheten är en följd av hans bristande måttlighet. Dock framstår Tor som mer sympatisk än Malins föräldrar, som föredrar att tillbringa julen för sig själva i den ombonade villan med marsipankonfekt, hyacinter och en "perfekt griljerad skinka". Den missbrukande alkoholförtäringen leder därför här till en fysiskt disponerad smutsighet, med ett solkigt och ovårdat yttre, men läsaren kan se att det inte nödvändigtvis sträcker sig till vämjeliga inre kvaliteter.

Ett annat alkoholmissbruk framställs i "En hjälpande hand" (1983), där 15-åriga Tomas bor tillsammans med sin lillasyster och deras ensamstående mamma Lena "i en liten hyreslägenhet" (bild 3).

Bild 3. "En hjälpande hand" (1983).

Tomas får ta stort ansvar för hemmet då Lena är alkoholist och ofta inte i stånd att utföra hushållssysslor. Lena har ett jobb, men gestaltas som illamående och iklädd morgonrock, och det antyds i text att hon ofta sjukskriver sig från arbetet.

Den kroppsliga konsekvensen av Lenas missbruk tar sig uttryck i hennes ständiga huvudvärk, och att hon i serien sällan har på sig någonting annat än sin morgonrock. Som följd av bakfyllan kan hon inte heller ta hand om sitt hem, varpå matlagning, tvätt och städning faller på Tomas och hans vän Viveka. Äcklet är också explicit närvarande, när Viveka hör två vuxna kritisera Lena utbrister hon: ”Ni kan sitta här i er trygga kokong och snacka skit om folk som har det jättesvårt! Hon är minsann inte alls så äcklig som ni försöker göra henne till!”

Den stökiga lägenheten och ovårdade klädseln blir en följd av Lenas missbruk, tills hon i seriens sluttamp bestämmer sig för att ändra livsstil och sluta dricka.

Tobaksattributen som gränsdragare

Likt alkoholförtäringen, finns det sätt att röka ”rätt” i *Starlets* serier. Rökningen med positiva konnotationer förekommer, likt champagnen och vinet, i en firandekontext, och med vuxna konsumenter. Detta manifesteras tydligast med pipan och cigarren, där den förra indikerar en mognad hos rökaren, och den senare en högtidlig situation eller förmögen konsument (jfr Torell 2002:126f, 156). Pipa och cigarr konsumeras inte av arbetarklass, utan hör till medel- och överklassens praktiker. Även en genusmarkering framgår, då tjejer och kvinnor uteslutande begagnar sig av cigaretter i den mån att de röker. Det kvinnliga rökandet värderas därigenom lägre än männens, då de aldrig har möjligheten att praktisera den positivt laddade rökningen, utan kan som bäst utöva ett slags icke-anmärkningsvärd rökning.

Rökningen och dess attribut blir en gränsdragare mellan sociala positioner, och kan därutöver markera individuella egenskaper:

Bild 4. ”Det finns alltid en annan” (1974).

särskilt pipan framställs i kontexter där konsumenten skildras som vis och klok (bild 4). Piprökningen reageras aldrig på med äckel, utan förstås tvärtom som gemytlig och förtroendeingivande. Detta tangerar vad etnologen Ulrika Torell (2002:156) finner gällande framställningen av rökning i 1970-talets veckopress: ”[Det är] påfallande ofta den äldre generationens män i fadersroller som framträder med pipa. I hemmiljö och privat miljö syns rökande morfäder och farfäder”. Pipan i serierna bekräftar männens kompetens, och signalerar för läsaren att de besitter erfarenheter och mognad som kvalificerar dem som rådgivare i de frågor som diskuteras. Det är värt att notera att då kvinnor aldrig framställs som piprökare i *Starlet*serierna är detta en strikt maskulint kodad visdomsindikator, och därtill en som inte är begränsad till 1970-talet. Betydelskillnaden i olika rökvanor framgår i ”Ofta tänker jag på Elin” (1980):

I serien samtalar en vuxen man med en grupp ungdomar, som bär olika nazistsymboler utan att ha någon större kunskap om vad det handlar om. Mannen, som röker en pipa, diskuterar med ungdomarna, med förhoppningen att de ska rannsaka sina accessoarer

och slentrianmässiga påståenden om de får lära sig mer om ämnet. Sida vid sida med den piprökande mannen står en av ungdomarna, som tänder sin cigarett med en tändare bärande ett hakkors (bild 5). Cigaretten understryker hans position som en ungdom på glid (Torell 2002:238f). Vid sidan av tändaren ligger mannens pratbubbla, i vilken han påpekar att man inte har rätt att diskriminera folk på grund av etnicitet. Mannen med en pipa i munnen bildar således motbilden till killen med en cigarett, precis som hans förnuftiga uttalande hamnar sida vid sida med killens antisemitiska tändartryck. Deras respektive rökdon signalerar olika mognadspositioner, vilket ytterligare understryks av deras uttalanden och accessoar. Den unga killens cigarrettrökning kontrasterar mot den äldre mannens förtroendeingivande pipa.

Bild 5. "Ofta tänker jag på Elin" (1980).

Cigarettrökningen blir så ett medel som kan understryka eller indikera en osympatisk sida hos konsumenten. Torell (2002:238f, även Tinkler 2006:146) refererar till detta som ”kriminalitetscigaretten eller skurkcigaretten”, då ungdomar på glid och andra kriminella skildras med cigaretter i 1980-talets veckopress. På 1980-talet röntes ett uppsving i antalet rökande ungdomar i Sverige – trots 1970-talets tilltag för att minska rökningen i samma grupp, genom till exempel varningstexter på cigarettpaketen. Möjligtvis kan detta förstås som en anledning till den unga skurkcigaretten i *Starlets* serier, emellertid har den rökande antagonisten förekommit även tidigare. Skildringar av antagonistiska tjejers rökande är inget undantag: i serien ”Det viskande huset” (1968) skildras en intrigant kvinnlig antagonist rökande en cigarett med ett munstycke, medan hon smider sina ränker (bild 6).

Vid tillkomsten av dessa seriebilder med rökare på 1960- och 70-talen kände man redan till rökningens hälsovådliga verkningar på kroppen (Tinkler 2006:133, 185–197; Torell 2002:105), vilket ger cigarettens ytterligare symbolvärde. Att gestalta antagonister som

Bild 6. ”Det viskande huset” (1968).

rökande – och särskilt cigarettökande – blir att markera en karaktär: Det yttre bruket av ett ohälsosamt attribut signalerar karaktärens, precis som rökningens, vådliga kvalitet. Cigaretterns smutsiga egenskap – en produkt genom vilken karaktären suger in gift och svärтар ner lungorna – speglar den fördärvliga insidan. Detta gift sprider antagonisterna i sin tur sedan vidare till andra, genom den passiva rökning som omgivningen utsätts för.

Den klibbiga konsumtionen

Likt hur berusning och problematisk alkoholförtäring framför allt är en arbetarklassens praktik, är ett tobaksberoende kopplat till den lägre klassens rökning. Denna förstås som oordnad, där rökarna i större utsträckning har ett beroende av att röka och måste, till exempel, ta en cigarett för att lugna sig (Tinkler 2006:145f). De uppvisar således mindre kontroll över sitt rökande, sitt begär och sitt liv. Pip- eller cigarrkonsumenten uttrycker inte något behov av att röka, och får inte heller några omdömen från utomstående om att de borde sluta med sin tobakskonsumtion, även om den förekommer så ofta att den är att förstås som en vana. Det är således den ungdomskodade cigarettökningen som berättelserna framför allt tycks vilja avråda från. Inte heller framställs cigarrökning som producerande tunga rökslöjor. Cigarr- och piprökningen smutsar inte ner rummet och omgivningen i samma utsträckning som cigaretter i serierna (jfr bild 11). En pipa eller en cigarr kan ge upphov till en mindre rökpelare i direkt förankring till rökdonet, men det lägger sig inte som en dimma i rummet, enligt *Starlets* illustrationer. Inte heller börjar rökaren, eller de som befinner sig i närheten, att hosta. Rökningen av pipa och cigarr höljer inte andra i rummet i äcklig rök och lukt, och den passiva rökningens skadeverkningar förekommer inte i detta rum. Följaktligen förstås rökningen som oordnad och äcklig först när den praktiseras av en arbetarklass. Cigarettökaren kan reageras på med äckel, men piprökaren besparas samma reaktion genom att de båda praktikerna repetitivt laddas med respektive betydelse tills de har blivit klibbiga, övergripande konnotationer (Ahmed 2014:87).

Bild 7. "En osviklig metod" (1979).

Man äcklas av tanken på att något ska klibba fast vid en (jfr Ahmed 2014:89–92, se även Tomkins 1963:131; Miller 1993:711; Miller 1997:5), som röklukten, att andas ner tjäran i lungorna genom passiv rökning, att den äckliga smaken av alkohol och tobak ska dröja kvar. Cigarettröken klibbar fast, och hår, kläder och andedräkt luktar illa. 1979 publicerade *Starlet* serien "En osviklig metod" (bild 7), om två unga protagonister som ska sluta röka. Vid den här tiden tryckte *Starlet* serier skrivna specifikt för tidningen, av svenska serieförfattare. Samma år hade "genom särskild tvångslagstiftning [tobaksbolagen] ålagts en plikt att informera om tobakens skadeverkningar" (motion till den svenska riksdagen, 1985/86:So447), och varningstext med upplysningar om tobakskonsumtionens hälsorisker var tvungen att ingå i reklamtexter. En åldersgräns för tobaksinköp hade ännu inte satts, vilket gör att de unga rökarna i *Starlets* serier på 1970- och 80-talen inte var särskilt anmärkningsvärda. Dock hade andelen rökande ungdomar minskat på 1970-talet, så dessa serier med rökande (och drickande) ungdomar kan ses ingå i en pågående samhällsdiskurs där man värnar om att begränsa deras tillgång till (och intresse för) sagda produkter. Cigaretterns kultur-

historia är sammankopplad med ungdomskulturen – tjuvrökningen och det första klumpiga, trevande blosset – varför den syns så frekvent i ungdomsmedia. Med de ungas rökning kan ett begär efter frihet utläsas, där tobakskonsumtionen står för någonting coolt och åtråvärt (jfr Klinkmann 2019:68f; Danesi 1994:86; Danesi 2018:3f), och även ett motstånd mot den underordnade ungdomspositionen. Cigaretten och rökningen signalerar för de unga en mognad, en vuxenhet, och att som ungdom praktisera denna blir ett rebellskap, där de överskrider åldersgränserna och utmanar den ordning som strukturerats för dem av de vuxna (jfr Danesi 1994:90; Danesi 2018:4f; Ngai 2005:332–335; Willis 1981:18f). Genom att röka och dricka bryter de mot en åldersnorm, vilket i sin tur uppfyller en annan föreställning och iscensätter en revolterande och experimenterande ungdom. I de politiska åtgärdernas, marknadsföringarnas, samt populärmedias tilltal synliggörs en medvetenhet om denna skuggdiskurs, där cigarettens och spritens symbolvärde inom ungdomskulturen var känd och någonting som togs i beaktande, antingen det handlade om att uppmuntra till eller avskräcka från konsumtion.

Hotet mot ordningen

Den oordnade konsumtionen av tobak och alkohol leder till en explicit känsla av äckel (från åskådare) och illamående (av konsumenten). Hosta, bakfylla och kräkningar uttrycks, och en vämjelig reaktion på smak och lukt som kopplas till rökning och drickande förekommer i serierna – av konsumenter såväl som av närstående och förbipasserande åskådare. När en kvinna i eleganta kläder står på stan och röker i ”En osviklig metod” (1979) reagerar omgivningen starkt på detta, och menar att det ”förstör intrycket”. Ett genusdisponerat beteende framträder, där en välklädd mans pipa eller cigarr blir en statussymbol, medan den eleganta kvinnan – som enbart kan röka cigaretter – bryter mot den förväntade bilden av henne om hon röker.

Bild 8. "En osviktig metod" (1979).

Skeggs (2000) och Penny Tinkler (2006:133, 143) har båda påpekat den historiskt starka kopplingen mellan kroppslig skötsel och den kvinnliga förfiningen, där den feminina respektabiliteten är nära förknippad med medelklassens kvinnokropp och hanteringen av

denna. Omgivningens utslag om den rökande karaktärens respektabilitet kommer omedelbart: ”Vad det förstör intrycket när en så parant och välklädd kvinna röker på gatan.”, säger en av de förbipasserande männen. Karaktären Majkens kvinnliga förfining har uppnåtts med kläderna, men den förstörs genom dissonansen som den hälsovådliga rökningen åstadkommer. Hennes eleganta yttre förlorar sitt symbolvärde när det höljs i den cigaretttrök som omgivningen reagerar på med äckel.

I *Starlets* serier kan, som visats, män såväl som kvinnor missbruka alkohol och tobak, men de delar klassposition. Den missbrukande alkoholförtäringen som en hotbild förankras i arbetarklassens alkoholism, där deras drickande inte bara är farligt för dem själva utan även för andra. I serien ”Titti åker på en nit” (1980) förälskar sig protagonisten Titti, 14 år, i den jämnåriga karaktären Alf, en kille som till skillnad från Titti är en van alkoholkonsument. När de ska träffas en kväll för att gå ut och dansa börjar Alf att dricka redan innan de ens kommit till diskot, och söker förmå Titti att pröva (bild 9).

Bild 9. ”Titti åker på en nit” (1980).

Han insisterar ihärdigt varpå hon ger med sig och smakar, och Alf fortsätter att truga i henne alkohol. Den missbrukande killen är i detta narrativ en hotbild gentemot den skötsamma tjejen – alkoholen och konsumenten blir en oordning som hotar protagonistens ordnade tillvaro. Kontrasten dem emellan framgår än tydligare första gången Titti kommer hem till Alf. Alfs pappa är en ökad alkoholist – och dessutom den som har försett Alf med öl – och han öppnar ytterdörren för Titti, onykter och orakad (bild 10).

Det är tidigt på morgonen, men Alfs pappa och hans lika ovärdade vänner sitter och dricker och spelar kort, illustrerade med rökslöjor över sig vilket även indikerar tobakskonsumtion. En bristande moral signaleras genom en mängd simultant utövade laster, och den tvivelaktiga karaktären förstärks ytterligare av att de kallar Titti för ”goding” och ber henne att vara med dem i stället för med Alf. Här blir således det ovärdade yttre en indikator för en lika ovärdad insida, till skillnad från Tor i ”En julsaga”. När de vuxna i serien ”Skrockfulla Sandra och skeptiske Stene” (1992) framställer alkoholkonsumtion som en vuxen praktik, gör Alfs pappa inte samma

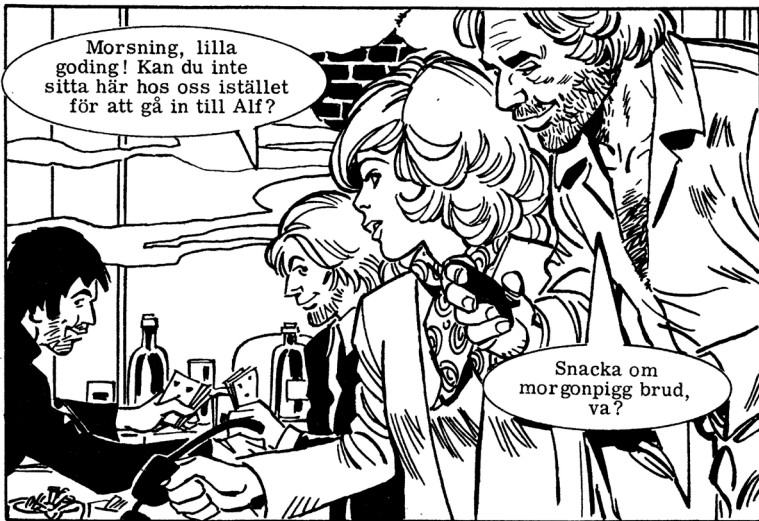

Bild 10. ”Titti åker på en nit” (1980).

gränsdragning. Hans uppträdande banar väg för sonen att följa i hans fotspår. Tillvaron hemmavid ter sig också annorlunda för Alf. Medan Stenes medelklassfamilj håller bostaden ren och snygg, och drar gränser mellan ungdom/vuxen och vardag/helg genom alkoholkonsumtion så är Alfs hem stökigt. Detta illustreras genom rökslöjor, spräckt målarfärg på väggen och kläder slängda över en stol – och hans vanor ekar faderns. Senare i serien beskriver Alfs pappa Titti som ”skaplig brud den här gången, [...] Mycket bättre än den förra!” vilket indikerar ett intresse från Alfs pappa för de unga tjejer som Alf tar hem. Alfs beteende ekar även detta, med återkommande sexuella påtryckningar. Serien slutar med att Titti lämnar Alf och rubricerar hela upplevelsen som ”en läxa” hon lärt sig. I sista rutan tittar hon ut mot betraktaren, vilket antyder att denna sensmoral även är den som läsaren ska ta med sig. Vad läxan konkret är uttrycks dock inte explicit, utan får uttolkas av läsaren.

1976 började alkoholkonsumtionen bland unga att sjunka i Sverige, och uppmättes som lägst på 1980-talet (Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning). Flera åtgärder utfördes med syftet att minska ungdomsfylleriet: 1977 slutade mellanölet att säljas i Sverige, som en insats mot ungdomars alkoholintag, och samma år infördes ett reklamförbud mot alkohol (Lundqvist 2002:13, 17, 22, 30f). Tydligt är att ungdomsdrickandet var en samhällsfråga. *Starlet*seriernas narrativ som framställer en motbjudande alkoholförtäring som en flerfaldig riskfaktor bland unga kunde stärka den samhälleliga diskursen gällande unga och alkohol.

Det äckliga drickandet

Den oordnade alkoholförtäringen är den som konsumenten inte har kontroll över, vilket visar sig genom berusningen och ungdomars fylledrickande: fulla personer gestaltas oftast som jobbiga, högljudda och ett problem. Varken vinet vid medelklassmiddagen, sherryn på konstgalleriets invigning eller champagnen vid det tju-siga bröllopet leder till berusning. De berusade människorna är i

Bild 11. "En helt vanlig olycka" (1994). Notera ölflaskan i bakfickan!

stället alkoholister; ligister; eller unga som inte har fått ordning på och kontroll över sitt alkoholintag ännu.

De som dricker okontrollerat framställs som opålitliga i flera avseenden, som när den alkoholiserade Lundberg utsätter sig själv och andra för fara genom att dyka upp full till jobbet och därefter manövrera farliga verktyg (bild 11). Hans sluddrande tal, ordval och ovärdade utseende förstärker den fränstötande framtoningen. Lundberg försummar därmed, likt Tomas mamma i "En hjälpande hand", sitt arbete som följd av sitt drickande. När alkoholförtäringen markerade en gräns mellan fritid och arbete för medelklassen överskrider en del av arbetarklassens oordnade konsumtion denna gräns, och Lundberg tar med öl till sitt arbete medan Tomas mamma helt underlåter att gå till jobbet. Därtill förekommer flertalet *Starlet*serier som gestaltar ungdomar som stjälar sprit. I serien "Objudna gäster" (1981), följer två killar oombett och på eget initiativ med protagonisterna Katti och Lena hem. Tjejerna försöker få killarna att gå, men i stället börjar de länsa husets barskåp.

Bild 12. "Objudna gäster" (1981).

Alkoholen kan även leda till andra beteenden som förstås som okontrollerade och äckliga. I "Kär och svartsjuk" (1982) blir protagonisten Magnus upprörd sedan hans flickvän Lotta får mycket uppmärksamhet från andra killar på skoldansen. I ett för honom okaraktäristiskt försök att döva svartsjukan börjar Magnus att dricka sprit medan hon dansar med andra killar, och han betar sig därefter illa mot henne. Lotta vill gå hem, och under promenaden berättar han varför han betedde sig som han gjorde. Lotta försäkrar att Magnus inte har någon anledning att vara svartsjuk, varpå de blir sams och pussas. Hon påpekar att han inte smakar så gott, och han lovar att det är sista gången han gör så.

I detta serieexempel är äcklet explicit framskrivet. Lotta finner Magnus beteende – såväl som hans lukt och smak – motbjudande. Samma reaktion uttrycker Titti i "Titti åker på en nit" (1980), där hon "mår illa av Alfs ölstinkande andedräkt och vill komma ut ur rummet så fort som möjligt." Äcklet som Titti känner av ölen understryks ytterligare när hon själv får smaka: "Bläää! Fy, det där var ju inte ett dugg gott. Bara beskt ..."

Bild 13. "Kär och svartsjuk" (1982).

Precis som Titti uttrycker Lotta vämjelse för lukt och smak kopplad till alkohol – och Magnus förtäring av den. "Den där vindofthen ... usch!!" tänker hon för sig själv när hon och Magnus står och pratar om kvällen, utanför hennes port. När han ger henne en godnattkysss konstaterar hon att vinsmaken inte tilltalar henne (bild 14).

Rökningen och alkoholförtäringen är båda kopplade till kroppen och kroppslig praktik, både under och efter konsumtionen. Utövarer för ett rökdon, eller dryckeskärl mot sina läppar, sväljer, suger, hostar, andas in. Rökstanken hänger kvar i hår och kläder, och klubbiga rökslöjor i rummet smutsar ner omgivningen även efter att rökningen har slutförts. Magnus vindoft och -smak blir ett störande moment för Lotta, som andas in lukten och får smaken i sin mun när de kysser varandra. Lottas äckelkänslor blir en reaktion på smutsens gränsöverskridande, när den inkräktar även på hennes kropp. Ahmed (2014:85, jfr Douglas 1975:55) menar: "Disgust is clearly dependent upon contact: it involves a relationship of touch and proximity between the surfaces of bodies and objects." Efter konsumtionen luktar och smakar karaktärerna rök eller sprit, och

Bild 14. "Kär och svart-sjuk" (1982).

mår stundtals illa och kräks. Detta gäller emellertid arbetarklass-konsumenterna. I *Starlets*serierna blir ingen full på champagne, och ingen börjar hosta av en pipa: "Arbetarna står för allt det borgerskapet inte är: odisciplinerade, ansvarslösa, vulgära och kroppsliga" (Ehn & Löfgren 2001:50, jfr Winch 2013:23). Det äckliga och kroppsliga i förhållande till konsumtionen är således kopplat till arbetarklass, och även ofta ungdomar.

Som ovan diskuterade exempel har demonstrerat är ett förekommande inslag i *Starlets* serier att antagonisterna dricker måttlöst. Det är de oinbjudna killarna som dricker så de kräks på golvet i "Objudna gäster", inte protagonisterna Katti eller Lena. De har därtill stulit spriten från Kattis pappas barskåp, varför deras alkoholkonsumtion speglar ytterligare ett osympatiskt beteende. Killarna smutsar ner Kattis hem med spyor, något som berättarrösten konstaterar med ett utrop(stecken). Ibland utgör spritdrickarna

Bild 15. "Objudna gäster" (1981).

ett konkret hot mot den nyktra huvudpersonen, ibland rubbar de den tidigare ordningen, som när Magnus upprör dynamiken i relationen till sin flickvän. Ibland skrivs sensmoralen fram tämligen tydligt, som i "En julsaga" (1978), men när den inte är lika explicit så producerar alkohol(förtäring)ens symbolvärde en riktlinje för läsaren, så denne vet vem i serien hon ska sympatisera med. Lika tydligt framgår vilken alkohol(förtäring) som är accepterad med både outtalade och explicita gränsdragningar, och följaktligen även vad som är att förstås som äckligt.

Värre än stuvad pytonorm

Cigarettens och alkoholens kulturhistoria uppvisar många olika symbolvärden (se t ex Danesi 2018:8f) där den har romantiserats såväl som klandrats, stått för frihet och mognad men också sjukdom och död. I denna text har jag diskuterat förekomsten av alkohol- och tobaksförtäring i *Starlets* serier, och reflekterat kring vem som röker och dricker vad, när och hur, för att teckna en bild av vilket symbolvärde denna konsumtion har i serierna. Den smutsiga alkohol- och tobakskonsumtionen är det okontrollerade och statuslösa bruket, och det är gentemot detta som medel- och överklassens ordnade konsumtion positionerar sig. Den överordnade rökning-

en och alkoholförtäringen markerar en viss dominerande position (klass, ålder), eller tillfälle/stämning (firande; festlighet), medan arbetarklassens och ungdomens konsumtion är stökig, menlös och äcklig. Allt rökande och drickande som utförs av arbetarklassen skrivs inte fram som äckligt, men all äcklig konsumtion utförs av arbetarklassen. I materialet blottläggs således klasskillnader som visar hur förtäringen av alkohol och tobak är en socioekonomiskt och åldersmässigt präglad disposition. Dessa variationer inom gestaltning visar att konsumtionen av tobak och alkohol är att göra klass, genus och ålder. Med utgångspunkt i Mary Douglas förståelse av *smuts* och äckel framträder dessa klass-, genus- och ålderspositioner som tydliga. Tobak, alkohol och förtäringen av dessa är inte essentiellt smutsiga produkter eller praktiker, men blir oordnade element i en felaktig kontext. I *Starlet*serierna som här diskuteras framgår att äcklet är en reaktion på smutsen, det gränsöverskridande, och att gränsstrukturen är kontextuell – olika avgränsningar upprättas för olika klass-, genus- och ålderspositioner.

(O)hälsospekten kopplad till denna konsumtion var känd vid tiden för publikation, men kommenteras inte explicit i *Starlets* serier. Lungcancer och skrumplever omnämns inte, och hälsorisker skildras i stället implicit genom kroppsliga faktorer kopplade till äckel och sjukdom – smuts, stank, hosta, kräkningar. Detta kroppsliga äckel kan uttryckas av konsumenten själv, men desto oftare av omgivningen: det är åskådare, förbipasserande och umgängen som fastställer vad som är äckligt. Till denna skara bör även läsaren räknas, då denne sannolikt förutsattes hålla med tolkningen och bli avskräckt från konsumtion av tobak och alkohol. Via äcklet skapas en tydlig struktur att förhålla sig till, att idka självdisciplin såväl som hålla ett kontrollerande öga på andras beteende.

Förståelsen av cigaretten klibbar fast, precis som rökstanken klibbar fast i håret. Objektet får en ihållande mening, sedan det laddats med positiv eller negativ betydelse historiskt (Ahmed 2014:87). Ett exempel är ”Ofta tänker jag på Elin” (bild 5), där mannens pipa inte är att förstås som problematisk då den kontinuerligt har tillskrivits ett annat värde än cigaretten, som oftare reageras på med avsmak.

Bild 16. "För ung" (1980).

Efter att tobaksrökningens negativa effekter på hälsan blivit kända blir cigaretten ofta en indikator för ett antagonistiskt beteende, som i "Titti åker på en nit" (bild 10), men den kan också vara en klassmarkör, som i "En julsaga" (1978). Cigaretten kan även tjäna någon

annan sorts sensmoral, som i ”En osviklig metod” (1979) där protagonisterna bestämmer sig för att sluta röka (och lyckas), eller i ”För ung” (1980), i vilken läsaren följer elvaåriga Eva:

Scenen (bild 16) skildrar fyra unga som är i varierade stadier av rökerfarenhet. Eva hostar, medan en kille kommenterar att hon inte kan dra riktiga halsbloss. Bevisligen har han, och övriga i bilden, rökt längre än Eva och tillskansat sig mer rökrenommé. Hon bekräftar i tillhörande bildtext att detta första bloss ”smakade värre än stuvad pytonorm”, och svarar att hon inte har någon lust att lära sig dra halsbloss. De fyra befinner sig i ungdomspositionen, där de prövar, erfar och väljer bland olika beteenden och praktiker. Eva fann rökningen äcklig och hade ingen lust att fortsätta, medan övriga i bilden tycks ha utvecklat den till en vana och därutöver be-tecknat vissa praktiker (såsom halsbloss) som betydande, medan andra (hostningar och ytliga bloss) underkänns. Här blir protagonists fysiska reaktion på rökningen ett kvitto på hennes avsmak, och det är snarare ungdomarnas erfarna rökbruk som klassas som äckligt. Att protagonisten uttrycker ett äckel gentemot rökningen, och slutar med den innan hon ens har börjat, signalerar att det är ett icke-önskvärt beteende, särskilt för personer så unga som hon. När svenskarna nu var medvetna om hälsoriskerna med rökning kunde den här typen av narrativ tjäna som en sensmoral riktad till de unga läsarna, och varna för den beroendeframkallande praktiken. Att den mer positivt laddade rökningen – den med pipa eller cigarr – uteslutande utförs av vuxna kan därtill påminna om åldersaspekten, och signalera att rökning är någonting som borde höra till vuxensfären, om alls.

Intresset för att skildra rökning och drickande i *Starletserierna* svarar mot den i Sverige samtida samhälleliga diskursen kring tobak och alkohol – flertalet åtgärder hade införts under perioden i en ansats att begränsa de ungas konsumtion. Exempelvis spreds varningstexter på cigarettpaketerna och kampanjen ”Spola kröken” (1971–88) pågick när flera av dessa serier publicerades. Lördagsstängt året om på Systembolaget och mellanölets upphörande är andra insatser som genomfördes. Männe var den disciplinerande

ambitionen med scenen ovan (bild 16) att fortsätta stävja ungdomars rökning, i hopp om att 1970-talets minskning av gruppen unga rökare skulle fortgå. På 1980-talet ökade emellertid andelen ungdomsrökare igen, trots rapporter som visade på kopplingen mellan rökning och cancer, och andra hälsorisker.

Genom att uppvisa ett beteende som förstås som äckligt ”kastar normbrytaren ljus över var gränserna har dragits” (Frykman & Löfgren 1979:140). Sociala definitioner blir därigenom tydliggjorda och upprätthållna, genom äcklet som riktas mot vissa, men inte alla. Seriernas sensmoral tycks landa i fördelen med ett avstånds-tagande – eller i alla fall måttfullhet – för läsekretsen, en grupp som åtminstone sett till ålder överlappar med den vars rökning och drickande Sverige försökte sätta en gräns för vid den tiden.

Tryckta källor

- Ahmed, Sara 2014. *The Cultural Politics of Emotion*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Danesi, Marcel 1994. *Cool: The Signs and Meanings of Adolescence*. Toronto: University of Toronto Press.
- Danesi, Marcel 2018. *Of cigarettes, high heels, and other interesting things: an introduction to semiotics*. New York: Palgrave Macmillan.
- Douglas, Mary 1966/2001. *Purity and Danger. An Analysis of the Concepts of Pollution and Taboo*. London & New York: Routledge.
- Douglas, Mary 1975. *Implicit meanings. Essays in anthropology*. London: Routledge.
- Ehn, Billy & Löfgren, Orvar 2001. *Kulturanalyser*. Malmö: Gleerups.
- Frykman, Jonas & Löfgren, Orvar 1979. *Den kultiverade människan*. Malmö: Gleerups.
- Klinkmann, Sven-Erik 2019. ”Cigarettfimparna i spisen”. *Gränstillstånd*, Helsingfors: Svenska kulturfonden, s. 66–81.
- Lundqvist, Torbjörn 2002. *Den starka alkoholstatens fall* (2002:3). Institutet för framtidsstudier: Stockholm.

- Miller, Susan B. 1993. "Disgust Reactions: Their Determinants and Manifestations in Treatment". *Contemporary Psychoanalysis*, vol. 29 (4), s. 711–35.
- Miller, William Ian 1997. *The Anatomy of Disgust*. Cambridge: Harvard University Press.
- Ngai, Sianne 2005: *Ugly feelings*. Cambridge: Harvard University Press.
- Proposition om tobakslag 1992/93: 185, https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/proposition/om-tobakslag_GG03185
- Skeggs, Beverley 2000. *Att bli respektabel. Konstruktioner av klass och kön*. Göteborg: Daidalos.
- Tinkler, Penny 2006. *Smoke Signals: Women, Smoking and Visual Culture in Britain*. London: Berg.
- Tomkins, Silvan 1963. *Affect, Imagery, Consciousness: Volume II, The Negative Affects*. New York: Springer.
- Torell, Ulrika 2002. *Den rökande människan. Bilden av tobaksbruk i Sverige mellan 1950- och 1990-tal*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Willis, Paul 1981. *Learning to Labor*. New York: Columbia University Press.
- Winch, Alison 2013. *Girlfriends and Postfeminist Sisterhood*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Otryckta källor

Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning, <https://www.can.se/>

Tidningsmaterial

- Ewert, Ritva & Masip, F. "En helt vanlig olycka", *Starlet* nr. 15 (1994) (reprint från 1981; 1988), s. 64–79.
- Rudh, Gerd & Clavé, M. "Objudna gäster", *Starlet* nr. 40 (1981), s. 25–61.
- Rudh, Gerd & Monjo, F. "Kär och svartsjuk", *Starlet* nr. 32 (1982), s. 64–79.
- Rudh, Gerd & Ramos, V. "Titti åker på en nit", *Starlet* nr. 24 (1981), s. 24–61.

- Stålkranz, M-A & Mary. ”Skrockfulla Sandra och skeptiske Stene”, *Starlet* nr. 17 (1992), s. 43–79.
- Uppgift om upphovspersoner saknas, ”Det finns alltid en annan”, *Starlet* nr. 6 (1974), s. 30–63.
- Uppgift om upphovspersoner saknas, ”Det viskande huset”, *Starlet* nr. 8 (1968), s. 11–73.
- Uppgift om upphovspersoner saknas, ”Ingen är som du”, *Starlet* nr. 41 (1972), s. 41–79.
- Viola & Fuster, M. ”En hjälpande hand”, *Starlet* nr. 49 (1983), s. 25–61.
- Waernquist, M-A & Fuster, M. ”En osviklig metod”, *Starlet* nr. 12 (1979), s. 25–61.
- Waernquist, M-A & Leppänen, K. ”En julsaga”, *Starlet* nr. 49 (1978), s. 31–67.
- Waernquist, M-A & Leppänen, K. ”Ofta tänker jag på Elin”, *Starlet* nr. 6 (1980), s. 34–70.
- Waernquist, M-A & Mary. ”För ung”, *Starlet* nr. 52 (1980), s. 64–79.

Summary

In this article, I discuss the presence of alcohol and tobacco in the comics of *Starlet*, a Swedish girls' magazine published in 1966-96. This topic is explored through the subject of disgust as a feeling: in the comics, disgust is expressed by some of the consumers of alcohol and tobacco but is mainly conveyed by onlookers or acquaintances. The consumption of alcohol and smoking met by disgust is exclusively carried out by the working class. The smoking and drinking of upper and middle classes never lead to addiction, or gross elements such as bad smell, coughing, or vomiting, why the working-class consumption is to a larger extent connected to bodily practice, excessiveness, and lack of control. The addicted working-class consumers also have problems with the usage of alcohol as a separating device – when the middle class use wine or champagne to mark a special occasion, or the end of the working week, the working-class alcoholics drink during the week, at times even at work.

Furthermore, alcohol and tobacco set out boundaries between ages. Amongst the youths showing a lack of control – vomiting from alcohol or coughing from cigarettes – is the curious teenager as well as the unreliable delinquent. The immaturity, or the antagonistic trait of the cigarette smoker is therefore depicted in these stories. The usage of smoking and drinking in the comics could be an extension of the social debate and the Swedish policy regarding alcohol and tobacco: at the time when the comics were published, several efforts were taken to decrease youths' consumption of tobacco and alcohol in Sweden. This way of picturing alcohol and tobacco consumption as disgusting or antagonistic could be interpreted as an attempt to make said consumption less attractive to the demographic group that consumed such media as *Starlet*.

Keywords: tobacco, alcohol, comics, youth

Nyckelord: tobak, alkohol, serier, ungdom